

TÜSKÉS ANNA
RAB GUSZTÁV
ÉS A *SABARIA*, *AVAGY SZENT MÁRTON KÖPENYE*

Rab Gusztáv neve többnyire ismeretlen a magyar nagyközönség előtt, az irodalomtörténészek közül is csupán kevesen tudnak róla. Megtalálható ugyan az életrajzi és irodalmi lexikonokban, de az irodalomtörténeti kézikönyvek szűkszavúan, hibás adatokkal vagy egyáltalán nem említik munkásságát. A Párizstól 80 kilométerre nyugatra lévő Dreux-ben 1963 januárjában elhunyt író hagyatékát testvére, Rohoska Ilona az ottani redemptorista kolostor könyvtárában helyezte el két bőröndben és egy kartondobozban. Miután ezt az intézményt összevonták a párizsi rendházzal, Rab irodalmi hagyatékát ott őrizték tovább, míg végül 2012-ben François Gautier atya átadta a párizsi Magyar Intézet igazgatójának, Ablonczy Balázsnak, aki továbbította azt a Petőfi Irodalmi Múzeumnak. A tízdoboznyi anyagból hét a regény- és novellakéziratokat, három a levelezést tartalmazza. A hagyaték legértékesebb része hét regény magyar nyelvű kézírata, melyek mindeddig nem jelentek meg nyomtatásban.

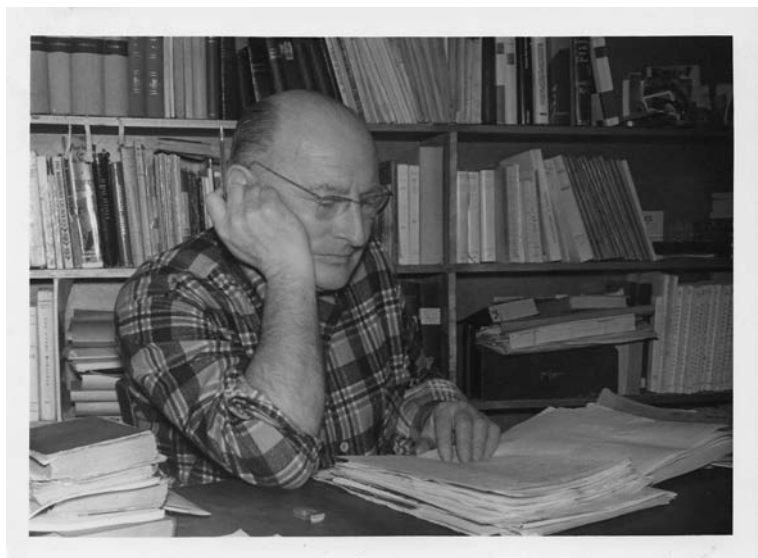
A magyar irodalomtörténeti kutatás Rab munkásságának eddig csak a második világháború végéig tartó, első szakaszát tárgyalta, amelyben szerelmi, lélektani témájú elbeszéléseket és történelmi regényeket írt olvasmányos stílusban. Az 1949-ben szilenciumra ítélt író ezt követően a társadalmi kérdések és a vallás történelmi szerepe foglal-

koztatta, művei középpontjába többnyire a kitelepített családok sorsát és a magyar szenteket állította.

I. ÉLETÚT

Rohoska József Gusztáv 1901. május 14-én született Sárospatakon. Édesapja, Rohoska József (Kunhegyes, 1871. – Budapest, 1938.) a Sárospataki Református Kollégiumban vallásbölcsestséget és újszövetségi kánontörténetet tanított. Édesanyja Peremartoni Nagy Borbála (Sárospatak, 1880. – Budapest, 1972.), akinek Gusztáv volt a legidősebb gyermeke. Az írónak hat testvére született.

1920-ban Budapestre költözve jogot tanult, majd 1923-ban abbahagyta egyetemi tanulmányait. Ekkor vette fel

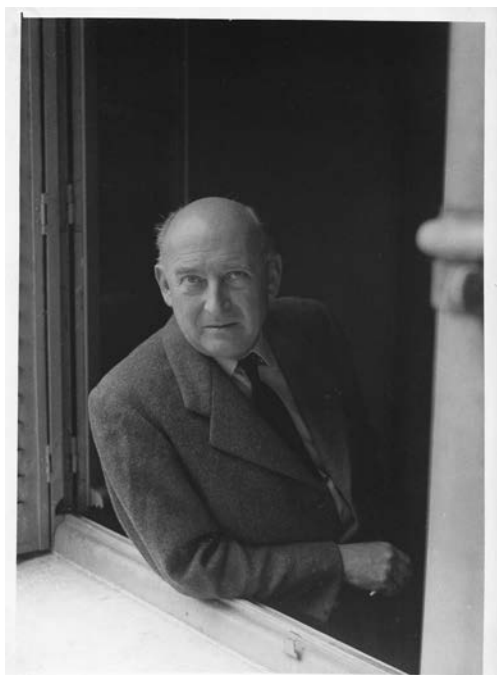
a Rab Gusztáv írói, illetve újságírói nevet. Regényírással még Sárospatakon kezdett el foglalkozni: *Mocsárláz* című első regényét folytatásokban közölte a *Nyugat*, s 1922-ben megnyerte vele az Athenaeum Kiadó első díját, már Rab Gusztáv néven. 1923-ban elhelyezkedett a politikai, tudományos, művészeti radikalizmust képviselő *Világ* című napilapnál. A kezdő riporterből pár év alatt neves újságíró lett. 1926-ban a *Világ* megszűnése után átkerült a Rákóczi úti nagy lapvállalkozáshoz: Az *Est*-lapokhoz. Dolgozott bűnügyi riporterként, volt parlamenti tudósító, színházi kritikus, külföldi tudósító, emellett jelentős szerkesztői és vezércikkírói munkát végzett. Többször utazott Franciaországba Az *Est* különleges tudósítójaként, úgynevezett utazó főriportereként: repülőgépen oda küldte a lapja, ahol éppen történt valami Európában. Az Újságírók Nemzetközi Szervezete 1933-ban Budapesten tartott kongresszusának egyik szervezője volt.

Az 1930-as évek második felében felesége, Herz Gizella ösztönzésére – akivel 1936-ban kötött házasságot – felhagyott az újságírással, hogy legyen ideje szépírói tevékenységet folytatni. Írásai jelentek meg a Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Idők* című képes hetilapban, melynek főmunkatársa lett. Az 1938-ban megjelent *Mentont ajánlanám* című regénye több nyelven megjelent, Olaszországban különösen nagy sikert aratott. Ettől kezdve a második világháború végéig a következő regényei jelentek meg magyar, német, svéd és olasz nyelven: *Diana társadalma*, *Belvedere*, *Rokonok és ismerősök*, *Miért Dániel?*, *Keleti pályaudvar*, *Éji lepke* és *Mennyei avatás*. Regényeit az Új Idők – Singer és Wolfner Kiadó adta ki. A magyar közönség körében az 1940-ben megjelent *Belvedere* című regénye volt a legnépszerűbb, melynek történeti hátterét az 1938-as közép-európai események – a müncheni

egyezmény, Csehszlovákia felosztása és a magyarlakta területek visszacsatolása – adták. Kritikusi körökben a *Rokonok és ismerősök*, valamint a *Miért Dániel?* című regényei keltettek feltűnést.

Az *Est* című lap 1939-es megszűnése után Rab szerkesztőként dolgozott az újonnan alapított *Pest* című napilapnál. Az Új Idők Kiadót a második világháború után felszámolták, és az összes raktáron lévő könyvét megsemmisítették vagy külföldre eladták, a könyváruusi forgalomból kivonták. Rab Gusztáv a második világháború után is az *Új Idők* című képes hetilapnál dolgozott, amelyet ekkor már Fodor József és Kassák Lajos szerkesztett. Bár felajánlották neki egy napilap szerkesztői állását azzal a kikötéssel, hogy lépjen be a Kommunista Pártba, ő ezt nem vállalta. A *Pest* című lapnál betöltött politikai rovatvezetői szerepe és a *Belvedere* című regénye miatt – amelyet a fasiszta könyvek listájára tettek, majd onnan törölve zúzdába vittek – 1945 júliusában Rabot elfogták a németekkel való együttműködés alapos gyanúja miatt. Ügyét november 15-én tárgyalták, és öt évre eltiltották az újságírástól. 1949-ben kizárták a Magyar Írók Szövetségéből. Kéziratban maradt *Flórián* című regénye, melynek kiadására nem kerülhetett sor. Mivel nem volt híve az új politikai rendszernek, 1949 júniusától nem folytathatott újságírói tevékenységet. Utolsó cikkei a *Magyar Nemzetben* jelentek meg 1949 első hónapjaiban. Írásait folyamatosan politikai támadások érték, „letelt ugyanis az a kíméleti és várakozási idő, amely alatt legalább egy Sztálinért lelkesedő írásművel állást kellett volna foglalnom a népi demokrácia mellett”.

1949–1956 között a Keleti Főcsatorna építkezésén földmérőként dolgozott. Pár év alatt geodéziai techni-

kus, brigádvezető lett, s mérnöki munkát végzett: „Harta, Akasztó, Kunszentmiklós, Bugyi, Sári, Nádudvar, Hajdúböszörmény, Dedőhát, Pródi-puszt, Hortobágy, Polgár, Tiszaadugylaháza, Tiszacsege... és még egy sereg tanya, falu, romba dőlt urasági kastély voltak állomásai életemnek. Mai szemmel és mai helyzetemből tekintve, jól jártam. Sokkal rosszabbul is történhetett volna! [...] a Senkiföldjén mértem a földet, kevés tudással és gyakorlattal, mert akkor még nem végeztem el sem az első-, sem a felsőfokú geodéziai tanfolyamot, kezdő földmérőcske voltam...” – írta 1960-ban.

Ezen időszakra esik titkos katolizálása: „Apai és anyai ágon régi református papi családból származom, annak a

liberális protestantizmusnak emlőin nevelkedtem, amely szövetkezett a XIX. század atheista filozófiai irányzataival és a marxizmuson át a leninizmushoz vezetett. 1952-ben Hajdúnánáson egy este bezárt templomban, ahol csak egy szál gyertya égett az oltáron és odakint egy öreg parasztaszony őrködött, visszatértem a keresztvízhez. Nem sokkal később, éjszakánként titokban, megírtam *Szent Optika* című regényemet.” Rab katolizálásában dr. Tajti Lajos tiszapolgári esperes-plébános is szerepet játszott.

A sok lelki és testi szenvedés aláásta Rab egészségét, orvosa eltiltotta a geodéziai tevékenységtől, és leszálalékoltatta. Második felesége, Kochanovszky Olga tüdőbajban szenvedett, s Mátraházán tüdőműtéten esett át. 1949 és 1956 között az asztalfiókja számára Rab két regényt írt: a *Szent Optika* címűt a három kassai vértanúról, az *Utazás az ismeretlenbe* címűt az 1950–1951-ben Budapestről és máshonnan a tanyákra és falvakba kitelepített emberek sorsáról.

Ezt a két kéziratot vitte magával 1958-ban Franciaországba, miután francia barátja, Robert Squarciafichi, a Le Cap Estel Hotel tulajdonosa (Ezè Bord de Mer) meghívta őt feleségével együtt baráti látogatásra. Felesége ösztönzésére fogadták el a meghívást, és Bölöni György támogatásával kaptak útlevelet. 1958. január végén hagyták el Magyarországot. Két fő ok miatt maradtak végleg Franciaországban: egyrészt a Flammarion kiadó vállalta a kitelepített emberekről írt regényének kiadását, másrészt felesége, Olga rákos betegen kórházba került. Ekkor már nem a Riviérán, hanem Chaudonban laktak egy másik francia barátjuk, Jean Chitry nyaralójában. Innen került Olga a néhány kilométerrel Párizshoz közelebb eső dreux-i kórházba. A dreux-i Redemptorista Missziós Intézet házfőnöke, Danet atya, teo-

lógiai professzor a súlyos betegek kórházi látogatása során megismerte és megkedvelte Rabot és feleségét. A több mint két és fél hónapig haldokló Olgát naponta meglátogatta, ellátta lelki vigasszal a mélyen vallásos asszonyt. Rab Gusztávot ugyanakkor erősen lefoglalta megélhetésük előteremtése, kenyérkereseti munkája. Az Amerika Hangja rádióadó kulturális munkatársaként dolgozott: a *Voice of America* számára írt és szalagra mondott havi néhány cikk szerény, de állandó jövedelmet hozott számára. A francia irodalommal, művészettel és kultúrával kapcsolatos tudósításokat küldött a rádiónak, melyek gépiratban ugyancsak megtalálhatók a hagyatékban. Emellett igyekezett elbeszéléseit francia, német, svéd és olasz nyelvre lefordítva közölni. Az *Utazás az ismeretlenbe* című regényének megjelenés alatt lévő francia változata miatt gyakran utazott Párizsba. Danet atya meghívta, hogy költözzön be a kolostor egyik vendégszobájába. 1959. május 14-étől lakott ott, így naponta többször is meglátogathatta feleségét, aki június 8-án halt meg, és a dreux-i temetőben kísérték utolsó útjára két nappal később.

Rab életkörülményein – lakhatás, orvosi ellátás – többen próbáltak javítani, így például a Magyar Menekültügyi Iroda (*Comité des Réfugiés Hongrois*, Gácsér Imre, Esterházy Lujza) szociális gondozói, a *Catholic Relief Service – National Catholic Welfare Conference* (John B. McCloskey) és Dajkovich István (Casablanca). Bolváry Géza (München) felvetette Rab regényei megfilmesítésének ötletét. Anyagi helyzetének javítására Rab több helyen próbált álláshoz jutni. Így például a *Radiodiffusion-Télévision Française* magyar szekciójánál (*Section Hongrie*) Rezek Román és Bolgár László segítette, a *Fédération Internationale des Journalistes et Ecrivains du Tourisme* részéről Adorján Andor támogatta. Adorján az 1920-as

évektől élt Franciaországban újságíróként és műfordítóként. 1928-tól a Lucien Vogel által alapított *VU* és *LU* című párizsi hetilapok belső munkatársa volt Gara Lászlóval együtt, aki a második világháború után az *Édition du Bateau Ivre* kiadót vezette. Tanácsokkal és kapcsolatokkal folyamatosan segítette Rabot regényeinek és novelláinak idegen nyelvekre fordításában.

A kitelepítettekről írt, *Utazás az ismeretlenbe* című regénye erősen rövidítve jelent meg Párizsban 1959-ben *Voyage dans le bleu* címmel a Flammarion kiadónál, és valamivel teljesebb változatban Londonban és New Yorkban 1960-ban *Journey into the Blue* címmel a Sidgwick & Jackson, illetve a Pantheon Books kiadónál. A német kiadás (*Fahrt in's Blau*, Benziger Verlag, Zürich–Köln) kevésbé, a holland jobban sikerült. Az idegen nyelvű kiadások alapján csak pontatlan képet alkothatunk a magyar eredetiről. Több kísérletet tett Rab az eredeti magyar változat kiadására – sikertelenül.

A regény francia kiadása bizonyos ismertséget hozott Rab számára, számos napi- és hetilappal kapcsolatba került, több nyugat-európai televízióban és rádióban szerepelt. Ezt követte két kisregényének – *Egy nap Budapesten* és *A párizsi gyors* – megjelenése. Újabb regényeivel (*Szent Optika*; *A verebek*; *Patak rózsája*) több francia könyvkiadónál próbálkozott, sikertelenül. Sokat írt, köztük a *Sabaria, avagy Szent Márton köpenye* című regényt, amelyet angol fordításban kiadtak Londonban. A *Sabaria* 1963 őszén jelent meg és a francia kiadás is folyamatban volt, de írója ezt már nem érte meg, mert 1963. január 4-én hajnalban „szívszélhűdésben” meghalt. Temetése január 9-én volt a dreux-i temetőben.

Hat testvére közül Rohoska Ilona gondozta a hagyatékát, aki a temetésre ugyan nem tudott elmenni, de Danet

atya meghívására 1963. szeptember elejétől Dreux-ben tartózkodott hat hétig, és elkezdte rendezni a kéziratokat. 1965 nyarán ismét elutazott Dreux-be, hogy a hagyatékából Magyarországra hozzon némely részeket. A kéziratokból egyet-egyet, köztük a *Sabaria* című regényét, és Rab már megjelent könyveiből egy-egy példányt hazahozott, de azokat a Ferihegyi repülőtér vámtisztje elvette tőle, és továbbította a Pénzügyminisztérium illetékes Vámhivatalához. Onnan a politikai rendőrségre, majd a Markó utcai bíróságra kerültek a kéziratok és a könyvek. A bíróság több havi vizsgálat után mindet elkobozta politikai izgatás alapos gyanújával.

II. SABARIA, AVAGY SZENT MÁRTON KÖPENYE

Egy koncepció per keretébe ágyazva jelenik meg Szent Márton élettörténete. IBUSZ kultúrutazás keretében turisták érkeznek Budapestről Szombathelyre, hogy megtekintsék a Romkertben folyó ásatások eredményeit. A turisták között utazik egy fiatal orvos, egy meghurcolt régész és egy katolikus békepap. A Romkert látogatásakor incidens történik: a látogatók mellett helyiek is hallgatják a vezetést, és egyikük, egy idős varrónő felkiált, azt állítva, hogy az előkerült leletek nem római emlékek, hanem Szent Mártonra utaló szobrok. A varrónőt és a közelében álló három utast az ÁVH kihallgatósobájába viszik. A varrónő elmeséli a nyomozóknak, hogy Szent Márton többször is beszélt hozzá a varrógépe zakatolásán keresztül. A varrónő elbeszélése, az évek óta nem kóstolt ételek és a megkínzott szombathelyi püspök távolból hallható jajgatása a vallatás során

különleges hatással van a jelenlévőkre: a pap meghasonlik önmagával, az orvos tudományos módon próbálja megmagyarázni a varrónő hallucinációit, a régész, aki eddig bízott abban, hogy rehabilitálják, megtörik. Ezután az ávosok kutatni kezdenek: látszólag Szent Márton után, valójában a busz utasai közül a zöldhatáron Ausztriába átszökött személyeket keresik.

A regénynek két szövegváltozata található a hagyatékban. Az első egy 256 lapos gépirat sok javítással, melynek utolsó oldalán az „1960. november 22.”-i dátum olvasható (k1). A második változat egy 243 lapos gépirat, amely figyelembe veszi a korábbi gépirat kéziratos javításait (k2). A hagyatékban a regény gépiratai mellett regényvázlatok, levelek, Szombathelyről és Szent Mártonról szóló kiadványok találhatók. A keletkezés szempontjából fontos az az újságkivágat, amely XXIII. János pápa Tours püspökéhez 1960 decemberében írt levelét tartalmazza. A regény ötletét minden valószínűség szerint az 1960–1961-es Szent Márton-év adta. Ennek folyamán Rab elment Tours-ba és meglátogatta a szent sírját, az élményeiről írt beszámolója a *Katolikus Szemlében* jelent meg.

A Szombathelyre és a távolsági buszok budapesti útvonalára vonatkozó ismereteket a Kádár Zoltán és Balla Lajos által írt, *Savaria* című kiadványon kívül egy János nevű budapesti családtagjától kapott levélből szerezte az író. Az 1960. júniusi levélből kiderül, hogy Rab a szombathelyi püspökség történetére vonatkozó, valamint topográfiai kérdéseket tett fel neki, amelyekre a rokon rajzokkal válaszolt, s ajánlotta neki Géfin Gyula kiadásában Járdányi Paulovics István: *Szombathely-Savaria topográfiája* című könyvét.

Ehhez a regényhez kapcsolódik François Bourdeau három, 1960 folyamán Rabnak írt levele, amelyekben a regény központi kérdéseivel és némely részletével foglalkozik:

„Egy másik ötlet: miért nem adta Szent Márton az egész köpenyét a szegénynek? Úgy gondolom, meg kell fordítani a dolgot, és azt mondani, hogy kísértés volt, hogy az egész köpenyét odaadja: büszkeség, védelem. Sartre azt mondja: »Kényelmes adni. Távolságot tart.« Amire Lanza del Vasto válaszol: »Ne adj, oszd meg.« Szent Márton ebben a megosztott fél köpenyben akart maradni (mert franciául azt mondják, hogy ugyanazt a kabátot osztották meg).

Van más történetekben egy olyan eredeti kísértés, mint ez? Ez lenne a »három köpeny«, vagy »Szent Márton három megkísértése«, »SABARIA, avagy Szent Márton három megkísértése«.

A kapitalizmus tanulságait is látom a műben. Abban a pillanatban, amikor az ember támadja a kommunista ördögöt, nem lenne haszontalan annak a bemutatása, hogy a kereszténység a valódi harmadik út a marxizmus és a polgári vagy tőkés szellem fölött.”

A regény recepciójának fontos állomása, hogy az angol fordításnak már a szinopszisa felkeltette az angol televízió figyelmét, ahogyan az Ignótus Pál feleségének, az angol fordítás egyik készítőjének levelében olvasható: „[Anthony Rhodes] két napja adta be az angol televíziónak a szinopszist a *Sabariából* készítendő televíziós play-nek, amiről már beszélt itteni televíziós emberekkel, akik nagyon érdeklődnek az ügy iránt, mivel nagyon akarnak kelet-európai vasfüggöny mögötti darabokat, amiknek nincsen túlságosan propaganda-jellege, de mégis megmutatják az ottani életet.”

Bizonyosan elkészült a regény francia változata is Gara László fordításában, ezt több levél és számla bizonyítja Rab Gusztáv és Gara László hagyatékában: 1961. április 13-án Suzanne Deybach, a párizsi Plon kiadó titkárnője, nyugtázta Rabnak írt levelében, hogy megkapták a regény kiadására vonatkozó aláírt szerződést két példányban és 500 új frank előlegről kiállították a csekket. Ez a csekk meg is van Rab hagyatékában. Majd egy évvel később, 1962. április 5-én Claude Schaeffer a Plon kiadótól írt Garának, amely szerint hajlandók a fordítási díj első egyharmadát kifizetni a szerződés aláírásakor, második egyharmadát, amikor átadta Gara a kiadónak a kész fordítást, és a harmadik harmadot a korrektúrajavítás után. 1962. november 12-én Georges Roditi, a Plon kiadó irodalmi igazgatója levélben írta Rabnak, hogy az év végén tudják kiadni a regényt, mert Gara még nem készült el a fordítással. 1963. február 22-én, másfél hónappal Rab halála után, Michel Tournier, a Plon kiadó munkatársa, levélben jelzi Garának, hogy kiállították a csekket 1.500 frankról a regény fordításáért. A francia fordítás azonban nem jelent meg nyomtatásban, holléte jelenleg ismeretlen.

III. ÖSSZEGZÉS

Rab Gusztáv regényeinek nyugat-európai sikerét részben aktualitásuk magyarázza, a nagyközönség fokozott érdeklődése a vasfüggönyön túli valóság iránt. A munkamódszer több sajátosságát világosan mutatják a hagyatékban megőrzött kéziratváltozatok, újságkivágatok, írott és képi források, levelezések. Elsődleges és másodlagos történeti források, irodalmi elbeszélésekből és napihírekből merített

motívumok, valamint személyesen átélt történések együtteséből formálta meg Rab az alakjait, helyszíneit és a cselekményt. Témaválasztásában nagy szerepet játszott a közönség igényének kielégítése; fő célja a közelmúlt történéseit szórakoztató, ugyanakkor reflexióra ösztönző formában feldolgozó cselekményvezetés mély lélekábrázolással. Formai szempontból külön figyelmet érdemel a keretes elbeszélés és a különböző idősíkok egymásba csúsztatásának alkalmazása. A különböző szövegváltozatok dátumából látható, hogy Rab akár több évig is várt az első változat megírása után, míg elkészítette a második, javított változatot. Munkássága második szakaszának fő műve, az *Utazás az ismeretlenbe* meghozta számára a széles körű nyugat-európai elismerést. Megélhetésének biztosítására több nyelven publikálta hosszabb-rövidebb elbeszéléseit francia, svájci és német lapokban, miközben újabb kisregényeken dolgozott.

Rab Franciaországban is magyarul írta műveit, de tudatosan szem előtt tartotta a külföldi olvasókat, ami megmutatkozik a mottók kiválasztásában, az ajánlásban és a magyar kultúrára vonatkozó tárgyi magyarázatokban. Tematikájuk szerint a regényeket nem lehet egyértelműen kettéválasztani a történelmi és a vallási tárgyú regények csoportjára, mert a történelmi tárgyú regényekben is megjelennek vallási kérdések és fordítva, a látszólag kizárólag vallási témájú regényekben is jelen vannak az aktuális történelmi-politikai események. A korszakregény típusának változatait képviselő regényeiben Rab számos időszerű társadalmi, morális, etikai kérdést vet fel: így például fontosabb-e a „tartás”, mint a saját magán vagy a másik emberen való segítség; a hit szerepe az emberi életben; helyes-e saját meggyőződésének vagy akár életének feláldozása a másik

ember megmentéséért; a társadalmi rend helyessége; az élet értelme vagy értelmetlensége. Ezek az örök kérdések folyamatosan foglalkoztatják az írókat. A nyugat-európai irodalmi életben, a témaválasztásban és a fordítók megtalálásában Adorján Andor, a regények egyes részleteinek kidolgozásában François Bourdeau volt Rab segítségére. Munkásságának 1950–1963 közötti második szakasza nem a könnyed szerelmi, lélektani lektűrök időszaka, hanem olyan új alkotói periódus, melyben egy személyes sors, egy sajátos történelmi helyzet, majd az emigrációs léttapasztalat sűrűsödik és objektiválódik a művekben.

